

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 026/027.1:728.81(497.4)(091)

Prejeto: 16. 7. 2012

Anja Dular

dr. bibliotekarstva, vodja Knjižnice Narodnega muzeja Slovenije, Prešernova cesta 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: anja.dular@nms.si

Grajske knjižnice na Slovenskem

IZVLEČEK

Članek obravnava grajske knjižnice v Sloveniji. Predstavljen je njihov razvoj, tematika knjig, kje so jih hranili ter kako so bile urejene in opremljene. Skušali smo ugotoviti, kdo jih je uporabljal in ali so imele vpliv na okolico. Nazadnje je predstavljena še usoda knjižnic skozi stoletja do današnjega dne.

KLJUČNE BESEDE

Grajske knjižnice, zgodovina knjižnic, kulturna zgodovina, Slovenija

ABSTRACT

CASTLE LIBRARIES IN THE SLOVENIAN TERRITORY

The article focuses on castle libraries in Slovenia. It describes their development, thematic contents of their holdings, where they were kept, as well as how they were arranged and equipped. We tried to establish who used them and what influence, if any, they had on the surroundings. Finally, the article also describes the destiny of libraries throughout centuries to the present day.

KEY WORDS

castle libraries, history of libraries, cultural history, Slovenia

Bibliotekarska stroka razlikuje več izrazov, s katerimi označuje knjižno gradivo. Tako na primer pomeni izraz *knjižnica* sistematično zbran in urejen knjižnični fond, medtem ko se termin *knjižna zbirka* uporablja kot oznaka za skupino knjig. Večkrat srečamo tudi izraz *knjižna zapuščina*. Gre za knjižni fond, ki je ostal v zapuščini umrlega.¹ Nekdanje grajske knjižnice imajo večinoma značaj knjižnih zbirk. Nastajale so različno, zato si je zanimivo ogledati, kako je knjižna zbirka rasla in kako so jo nekdanji lastniki dopolnjevali. Pomemben je tudi podatek, ali jo je zbral le en človek ali pa je rezultat prizadevanj več generacij. Ker segajo začetki nekaterih grajskih knjižnic že v srednji vek, je razumljivo, da v njih ne najdemo le tiskanega, ampak tudi rokopisno gradivo. Zato je treba potegniti ločnico med arhivalijami (dokumenti, povezanimi z različnimi dejavnostmi) in drugim pisnim gradivom.

Kratka zgodovina raziskav

Zgodovinskega pregleda o grajskih knjižnicah na Slovenskem še nimamo. Njihove začetke v kratkem prispevku o srednjeveških knjižnicah omenja Melita Pivec-Stelè, nekaj strani pa jim je v svoji monografiji *Knjižnice in knjižničarsko delo* posvetil tudi Avgust Pirjevec.² Zgolj omenja jih France Dolinar.³ Nekaj podatkov o grajskih knjižnicah je objavila Maja Žvanut, ko je obravnavala knjige iz 16. stoletja, ki so danes v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije.⁴ Zanimiva je tudi njena razprava o knjižnicah v omenjenem obdobju.⁵ Kratak oris knjižnic v Mariboru je podal Bruno Hartman.⁶ Analizo plemiških knjižnih fondov, a ne le grajskih, je naredil Marko Štuhec. Zanimalo ga je število zvezkov, vsebina knjig in jezikovna struktura.⁷ Več podatkov najdemo tudi v študijah in monografijah o različnih plemiških družinah, seveda če avtorji obravnavajo tudi grajske knjižnice. Kot primer naj omenimo Petra Radicsa, ki je predstavil turjaško knjižnico in Valvasorjevo biblioteko.⁸ Naj na tem mestu naštejemo še nekaj prispevkov o grajskih knjižnicah, ki so bili objavljeni v prvi polovici 20. stoletja. Tako je na primer Konrad Črnologar pisal o zbirki knjig na gradu Boštanj pri Grosupljem, Janko Polec pa o knjižnici iz zapuščine Edvarda in Karla Strahla v Stari Loki.⁹ V novejšem času so se tematike dotak-

nile Majda Žontar, ki je obravnavala gradove v okolici Preddvora,¹⁰ Marija Kos, ki omenja knjige z graščine na Savi,¹¹ ter Lidija Slana, ki piše o Brdu pri Kranju.¹² Omeniti moramo še Vesno Bučič in njen prispevek o interjerjih gradu Strmol ter Boženo Kmetec Friedl, ki je predstavila stanje knjižnice na dvorcu Ravno polje v sredini 18. stoletja.¹³ Drago Samec je pisal o knjižnici na gradu Tuštanj, Mitja Potočnik pa omenja knjige z Brda pri Lukovici.¹⁴ Anja Dular je obravnavala nekdanjo knjižnico z dvorca Smlednik in knjižnico Anastasiusa Grüna na Šrajbarskem turnu.¹⁵ Predvsem s stališča varovanja knjižnega gradiva je o knjižnici na gradu Snežnik v diplomski nalogi pisala Tina Buh.¹⁶ Več študij je bilo posvečenih tudi Valvasorjevi biblioteki in njenemu fondu. O njej je na več mestih pisal Vladimir Magić,¹⁷ poleg njega pa tudi nekatere druge raziskovalke.¹⁸ Prav tako so v zadnjem času z različnih zornih kotov predstavili turjaško knjižnico in njeno usodo.¹⁹

Celovitega zgodovinskega pregleda grajskih bibliotek nimajo niti sosednje dežele. Za našo tematiko je bil zanimiv projekt mednarodne razstave o plemiških knjižnicah med letoma 1500 in 1700 *Plava krv, crna tinta*, pri katerem pa Slovenija žal ni sodelovala.²⁰ V njem so Hrvati predstavili Valvasorjevo biblioteko, Madžari pa knjižno zapuščino družine Bánffy, ki je nekoč živela v Dolnji Lendavi.²¹ Od tujih del velja omeniti še razkošno monografijo o najlepših avstrijskih bibliotekah, ki so se ohranile do današnjega dne – *Magie und Macht des Schreibens: die schönsten Bibliotheken Österreichs*. V njej je največ prostora sicer posvečenega samostanskim knjižnicam, toda med njimi sta predstavljeni tudi zapuščina grofov Esterházy in baročna knjižnica na gradu Lamberg v Zgornji Avstriji.²²

¹⁰ Žontar, Preddvorski gradovi, str. 142–153.

¹¹ Kos, Oprema, str. 69–78.

¹² Slana, *Brdo pri Kranju*.

¹³ Bučič, Strmolski interjerji, str. 353; Kmetec Friedl, Grajska knjižnica, str. 157–164.

¹⁴ Samec, Knjižnica na gradu Tuštanj, str. 373–382; Potočnik, *Grad Brdo*.

¹⁵ Dular, Knjižnica gradu Smlednik, str. 15–32; Dular, Knjige Anastasiusa Grüna, str. 13–30.

¹⁶ Buh, *Knjižnica gradu Snežnik*.

¹⁷ Magić, Valvasorjeva knjižnica (1989), str. 158–167; isti, Valvasorjeva knjižnica (1990), str. 239–246; isti, Valvasorjeva knjižnica (1995), str. 33–48; isti, Knjižnica J. V. Valvasorja, str. 7–18; isti, Knjižnica Janeza Vajkarda Valvasora, str. 40–67.

¹⁸ Dular, Valvasorjeva knjižnica, str. 259–275; Oražem Stele, Nachdrucke, str. 87–93; Palladino in Bidovec, *Johann Weichard von Valvasor*.

¹⁹ Bircher, The »splendid library«, str. 285–298; Fagin Davis, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, str. 193–213; Žargi, Auerspergov knežji dvorec, str. 270–307.

²⁰ *Plava krv, crna tinta*.

²¹ Monok, Donjolendavski dvor, str. 61–67.

²² Gabriel, Die Bibliothek der Fürsten Esterházy, str. 52–55; ista, Die Adelsbibliothek im Schloss Lamberg, str. 112–113.

¹ *Bibliotekarski terminološki slovar*, str. 148–149.

² Pivec-Stelè, Srednjeveške knjižnice, str. 87–97; Pirjevec, *Knjižnice*, str. 82–87.

³ Dolinar, *Knjižnice skozi stoletja*, str. 182–183.

⁴ Žvanut, *Knjige*, str. 20–30.

⁵ Žvanut, Knjižnice na Kranjskem, str. 277–288.

⁶ Hartman, Knjige in knjižnice, str. 188–199.

⁷ Štuhec, *Rdeča postelja*; Štuhec, *Besede*.

⁸ Radics, *Herbard VIII*; Radics, *Valvasor*.

⁹ Črnologar, Aus der Bibliothek von Weissenstein, str. 33–48 in 127–136; Polec, Edvard in Karel Strahl, str. 83.

Novejšo znanstveno literaturo o zgodovini knjig in knjižnic na področju nekdanje habsburške monarhije je zbral Johannes Frimmel.²³ K njegovemu seznamu lahko dodamo le še študijo Renate Zedinger o knjižnici knezov Starhembergov.²⁴

Najstarejše grajske knjižnice na Slovenskem

V drugi polovici 12. stoletja so imeli gradovi praviloma že kapele, v njih pa so bile zelo verjetno tudi obredne knjige. Prav tako so morali na primer Spanheimi, Višnjegorski, Ptujski in Celjski, ko so ustanavljali samostane, poskrbeti za biblioteke z osnovnimi verskimi priročniki. O tem, kakšne so bile knjižnice na njihovih gradovih, pa nimamo nobenih podatkov. Kot najstarejšo grajsko knjižnico na Slovenskem omenjajo turjaško (Auerspergovo) biblioteko. Nastajati je začela v 14. stoletju, njen razvoj pa lahko spremljamo vse do polpretekle dobe. V njej so bili rokopisi iz 14. in 15. stoletja ter kar 23 inkunabul.²⁵

Nekaj grajskih knjižnic od 16. do 19. stoletja

Od 16. stoletja naprej imamo o grajskih bibliotekah več podatkov, vendar pa bomo omenili le nekatere. Obravnava vseh bi namreč preseгла okvir tega prispevka in zameglila celotno sliko. Na gradu Fužine pri Ljubljani je imel bogato knjižnico Jurij Khisl. Kakšen je bil njen fond, lahko posredno sklepamo iz različnih virov. Tako je na primer v najstarejši ohranjeni v Ljubljani tiskani knjigi (prevodu poglavja iz Svetega pisma *Jesus Sirah*) zapisano, da je bila grajska knjižnica na Fužinah bogato založena z rokopisnim in tiskanim gradivom. Prevod omenjenega poglavja je oskrbel Jurij Dalmatin, nato pa so ga na Fužinah iz rokopisa brali. Ker ga je na ta način uporabljalo le manjše število bralcev, so ga kasneje dali pregledati in natisniti.²⁶ O vsebini in obsegu fužinske knjižnice lahko sklepamo tudi na podlagi poročil o delu Nikodema Frischlina, ki je leta 1582 prišel iz Tübingena v Ljubljano in tu postal rektor stanovske šole. Ker stari učbeniki, ki so jih dotlej uporabljali, niso bili več ustrezni, je v kratkem času napisal več novih filoloških del. Knjige, ki jih je uporabil pri snovanju slovnice in slovarjev, so mu prinašali iz Khislove biblioteke na Fužinskem gradu.²⁷

Razmeroma bogato biblioteko je imel na gradu Luknja pri Novem mestu Franc Gall. V zapuščin-skem inventarju iz leta 1614 je popisanih 89 knjig. Med njimi so le štiri dela povezana s protestan-

tizmom, sicer pa prevladujejo antični avtorji: Tit Livij, Ciceron, Terencij, Horac, Vergil, Ezop in Aristofan. V biblioteki najdemo tudi Petrarčova dela in Boccacciov Dekameron ter nekaj zgodovinskih knjig.²⁸

Le nekaj let mlajši je popis knjižnice Franca Jurija Raina na Strmolu. V seznamu je zabeleženo 32 del, vendar pa je na koncu dodana pripomba, da je bilo več manjših in velikih nemških ter slovenskih knjig raztrganih, zato jih očitno niso vnesli v seznam. Iz popisa lahko ugotovimo, da so bile v knjižnici slovenske, latinske in nemške protestantske knjige, dela antičnih avtorjev, pa tudi sodobno leposlovje (npr. Erazem Rotterdamski) ter nekaj tiskov z drugih področij.²⁹

Posredno lahko sklepamo o verjetno bogati biblioteki, ki jo je imel Jurij Seifried Trebniški (Trübenegg) na gradu Švarcenštajn pri Velenju. Obstajajo namreč dokumenti o prodaji Dalmatinovega prevoda Biblije, ki pravijo, da je bilo maja 1584 v Ljubljani precejšnje število vezanih in nevezanih izvodov, ki so jih nato razpošiljali naprej do naročnikov. Na Štajersko je bilo namenjenih 330 knjig. Od tega jih je kar 113 prevzel Jurij Seifried Trebniški, zato lahko predpostavljamo, da je bil tudi sam velik ljubitelj knjig.³⁰

Pač pa so ohranjeni podatki za grajsko knjižnico na gradu Gromberk nad Kočnim med Zgornjo Polskavo in Slovensko Bistrico. Lastnik Krištof Prager je imel leta 1594, ko je umrl, 17 latinskih, 26 nemških in 3 slovenske knjige (*Christliche Confession, Postilla Slovenska, Windische Evangelia und Epistel*).³¹

Knjižnico je zanesljivo imela tudi ena od vej družine Bánffy, ki je v 16. in 17. stoletju živela na gradu v Dolnji Lendavi. Njena predstavnika István Bánffy in njegov sin Miklós sta bila namreč protestanta, ki sta gostila potujočega tiskarja Rudolfa Hoffhalterja, da je leta 1574 v madžarščini natisnil več protestantskih tekstov. Popis lendavske grajske knjižnice se sicer ni ohranil, tiski, ki so tam nastali, in knjige, ki so bile posvečene posameznim članom družine Bánffy, pa dajo slutiti, da je bila na gradu tudi knjižnica.³²

Med najpomembnejše knjižne spomenike 17. stoletja sodi Valvasorjeva biblioteka. Danes je v Zagrebu, saj jo je lastnik še pred smrtjo skupaj z grafično zbirko prodal (morda celo podaril) tamkajšnji nadškofiji. Knjižni fond obsega 2.630 enot, kar je verjetno obseg nekdanje knjižnice.³³ Ker je knjige

²³ Frimmel, *History of Books*, str. 227–244.

²⁴ Zedinger, »Heimkehr«, str. 59–70.

²⁵ Pivec-Stelè, *Srednjeveške knjižnice*, str. 94.

²⁶ Reisp, *Prvi ljubljanski tiskar*, str. X.

²⁷ Kidrič, *Frischlin Nikodem, SBL I*, str. 191.

²⁸ Žvanut, *Knjižnice na Kranjskem*, str. 280–281.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Dimitz, *Geschichte Krains*, III, str. 210.

³¹ Koropec, *Poljskavska zemljiška gospostva*, str. 32–34; Hartman, *Knjige in knjižnice*, str. 189.

³² Monok, *Donjolendavski dvor*, str. 61–67.

³³ *Bibliotheca Valvasoriana*.

kupoval Valvasor sam, se v zbirki dobro odražajo njegova interesna področja. Knjige so bile natisnjene v skoraj vseh pomembnih evropskih središčih, na primer v Frankfurtu, Amsterdamu, Nürnbergu, Leipzigu, Augsburgu, Strasbourgu in Benetkah. Zanimivo si je postaviti tudi vprašanje, kje in kako je Valvasor knjige kupoval. Nekaj jih je zanesljivo dobil v Ljubljani, saj je takrat v mestu deloval knjigarnar Janez Krstnik Mayr. Primerjava Mayrjevega prodajnega kataloga s fondom Valvasorjeve knjižnice namreč pokaže, da je od triinpetdesetih del, ki so bila natisnjena v Augsburgu, v Ljubljani lahko kupil vsaj devet. Na razpolago so mu bile tudi nekatere izdaje frankfurtskih založnikov, vendar pa jih je najverjetneje kupoval na knjigotrških sejmihi v mestu ob Majni, saj se je v knjižnici ohranilo tudi nekaj katalogov s teh prireditiv.

Valvasorjeva knjižnica vsebuje kar 337 knjig iz 16. stoletja. Gre za publikacije, ki jih v času njegovega življenja ni bilo več na prostem trgu. Večina so povezane s tematiko, ki jo je Valvasor obravnaval v svojih delih. Zanimiv je tudi sklop knjig, ki jih je kupil med letoma 1687 in 1691, največ leta 1688. Tudi tu prevladujejo knjige s področja geografije, zgodovine in tehnike, torej publikacije, ki jih je potreboval ob snovanju svojega najpomembnejšega dela *Slava vojvodine Kranjske*. Seveda pa v knjižnici niso bile zgolj strokovne knjige. Kupoval je tudi leposlovje, na primer latinske klasike in znamenite avtorje 16. in 17. stoletja, kot so Boccaccio, Orlando Lasso in Erazem Rotterdamski. Zanimiv je tudi sklop publikacij z letnico 1689, ki ga je namenil svojim mlajšim otrokom. V knjižnici najdemo abecednik, s katerim so se učili branja (*Heinrich Ammersbach, neues ABC Buch, daraus ein junger Knab die vier Haupt-Sprachen, Ebreisch, Griechisch, Lateinisch, Teutsch mit sonderbahren Vortheil lernen kan*), Ezopove Basni, pa tudi priročnik za odpravljanje otroških zdravstvenih težav (*Anchora salutis pro variolosis. Offenbarung und Beschreibung eines gewissen Liquoris oder Medicaments, nicht allein die Kinder vor ...*). Leta 1690 je kupil tudi priročnik o zakonski sreči oziroma prvo delo o seksologiji, ki je izšlo v Evropi. Njegov avtor je bil francoski zdravnik Nicolas Venette, izdal pa ga je leta 1686 pod psevdonimom Salocini. Valvasor je imel prvo nemško izdajo iz leta 1690 (*Tableau de l'amour. Geheimnisse keuscher Lebes-Wercke, betrachtet im Stande der heiligen Ehe zwischen Mann und Weib, zu gesegneten Kinder-Zeugen und Erhaltung der Familien*). Morda je v priročniku iskal napotke za uspešen zakon s svojo drugo ženo Ano Maksimilo Zetscher, s katero se je poročil leta 1687.³⁴

Druga pomembna knjižnica, katere korenine segajo še v srednji vek, a so jo lastniki dopolnjevali več stoletij, je Auerspergova oziroma turjaška knjižnica. Čeprav morda ne sodi v sklop grajskih knjižnic, saj je bila od 17. stoletja v ljubljanskem dvorcu Auerspergov, pa naj kljub temu naštejemo nekaj podatkov o njenem obsegu in vsebini. Janez Ludvik Schönleben jo je popisal dvakrat, in sicer leta 1655 in 1668. Drugi seznam je ohranjen v prepisu iz leta 1762, v njem pa je zabeleženih 3.057 naslovov v 6.000 do 7.000 zvezkih. Največ knjig je s področja zgodovine, sledijo pa pravo, politične vede in teologija. Nekoliko slabše so zastopana druga področja, na primer filozofija, medicina, tehniške vede in leposlovje.³⁵ Srečamo tudi knjige, ki so bile namenjene družinskim članom – naj omenimo le moderen učbenik za učenje branja in slovnice (*Louis Couvay, Methodus nova et acurata docendi, ac ediscendi primam Despauterii gramatices partem de generibus*).

Druga veja Auerspergov je imela obsežno biblioteko na Šrajbarskem turnu pri Krškem. Njen obseg je težko ugotoviti, saj so že leta 1910 ob prevzemu gradiva za tedanji Deželni muzej zapisali, da fond ni bil strokovno inventariziran. Kasneje se je izkazalo, da je del gradiva prešel v Lenarčičevo biblioteko na Verdu pri Vrhniki. Ker sem o vsebini turnske biblioteke že pisala, bo na tem mestu dovolj, če povzamem glavne ugotovitve.³⁶

Zbirka je zanimiva z jezikovnega stališča. Večina knjig – leposlovnih in strokovnih – je pisana v nemščini in latinščini. Med sodobnimi jeziki je večje število knjig v francoščini, nekaj tudi v italijanščini, madžarščini in hrvaščini, medtem ko sta slovenski le dve deli. Knjige so bile po vsebini povezane s poklicnim delom in osebnimi interesi zadnjega lastnika Antona Auersperga – Anastasiusa Grüna. Tako so bile na Šrajbarskem turnu publikacije s področja prava, politike in vojaških ved ter dela, ki govorijo o reformah šolstva in ekonomije. Srečamo tudi knjige s praktičnimi nasveti o obdelovanju polj, gojenju novih rastlinskih in živalskih vrst ter urejanju vrtov. Široka paleta potopisov, geografskih orisov ter turističnih zemljevidov različnih dežel, mest, pokrajin in pohodniških poti je v knjižnici najbrž pristala potem, ko so jih Auerspergi prinesli s svojih potovanj. Na Turnu so lahko segli tudi po temeljnih filozofskih študijah, delih s področja upodabljaljočih umetnosti in po leposlovju. Pomembno mesto v knjižnici je imelo tudi ljudsko slovstvo oziroma narodno blago. Večje število publikacij je vezanih na Kranjsko in Štajersko.

³⁴ Dular, Valvasorjeva knjižnica, str. 259–275.

³⁵ Žargi, Auerspergov knežji dvorec, str. 285–291.

³⁶ Dular, Knjige Anastasiusa Grüna, str. 13–30.

Učbenik v turjaški knjižnici – Louis Couvay, Methodus nova et acurata docendi, ac ediscendi primam Despauterii gramatices partem de generibus.

Na turnski graščini so bili naročeni na revijo *La Brodeuse: journal spécial et complet des travaux de dames – tricot, broderie, filet, tapisserie, crochet, etc.* (Paris, Bruxelles). Slika biblioteke s Šrajbarskega turna bo verjetno popolnejša, če bo pregledan in predstavljen tudi fond Lenarčičeve knjižnice, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Predvidevamo, da je v tem fondu poleg knjig

iz 19. stoletja tudi precej dragocenosti iz starejših obdobij.

Nekaj skromnih podatkov o knjižnicah 18. stoletja najdemo tudi v zapuščinskih inventarjih gradov v okolici Preddvora. Tako je bila leta 1772 na gradu Turn omenjena knjižnica, v kateri so bila verska, filozofska, pravna, medicinska in domoznanska dela. Manjkale niso niti šolske knjige in opisi tujih

dežel. Manj zanimanja za branje je bilo na dvorcu Hrib. Kot lahko razberemo iz zapuščinskega inventarja lastnika Sigismunda Andreja pl. Gandina, ki je bil narejen leta 1790, je premogel le okoli deset knjig. Zanimali sta ga praktična medicina in indijanska zgodovina, ostalo pa so bile verske knjige. Bogatejša je bila knjižnica Janeza Jožefa Benaglie, ki je bil lastnik dvorca Preddvor v začetku 18. stoletja. Med stotimi knjigami jih največ obravnava pravo, medicino in domoznanstvo, zanimale pa so ga tudi zgodovina Italije, Švedske in Francije ter evropske vladarske družine.³⁷

V dvorcu Smlednik je bila knjižnica do konca druge svetovne vojne. Njen fond poznamo po popisu iz leta 1771. Na policah je stalo 428 knjig s področja zgodovine, prava, leposlovja, teologije, ekonomije, filozofije in medicine. Največ publikacij je bilo napisanih v latinščini in nemščini, sledijo pa knjige v francoskem in italijanskem jeziku. Knjižnico so poznejši lastniki baroni Lazariniji v 19. in 20. stoletju dopolnjevali, konkretnih podatkov o nakupih pa žal nimamo.³⁸

Bogata zbirka umetnin je bila v dvorcu Dol pri Ljubljani. Njegov lastnik Jožef Kalasanc Erberg, ki je postal lastnik posestva konec 18. stoletja, je poskrbel, da so dvorec krasila dela pomembnih evropskih slikarjev. Hranil je tudi stare francoske rokopise in beneške inkunabule, težišče njegovega zanimanja pa so bila dela, povezana s Kranjsko. V arhivu se je ohranilo več katalogov. Omeniti velja seznam dolških karniolik – kranjskih tiskov, ki ga je sestavil Miha Kastelic (*Ex Catalogo librorum ad Bibliothecam specialem Carnioliae spectantium in Biblioth. Lustalensi existentium*) in obsega 44 strani, ter starejše sezname knjižnic, ki so jih imeli na svojih posestvih člani te plemiške družine v 17. in 18. stoletju.³⁹ O fondu knjižnic družine Erberg v sredini 18. stoletja je izčrpno pisal Marko Štuhec.⁴⁰ Zadnje poročilo o stanju dolške knjižnice je iz leta 1822. Del njenega fonda je leta 1880 prevzel Kranjski deželni muzej, kjer pa ga niso uvrstili kot *corpus separatum*. Provenienca knjig je tako zabrisana, identificirati jih je mogoče po ekslibrisih, kar pa za celotno zbirko še ni bilo narejeno.

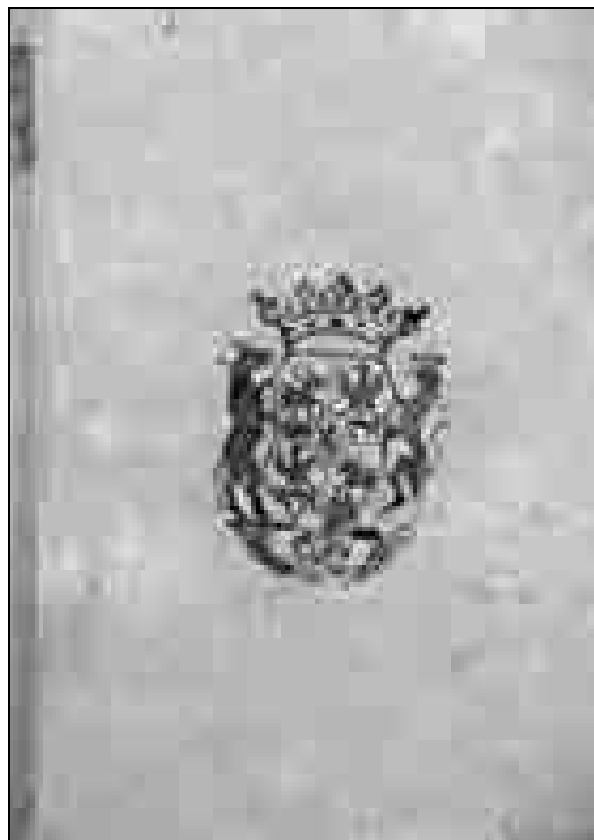
Grajske biblioteke so v 19. stoletju postopoma pričele izgubljati svoj pomen, saj se je veliko plemičev preselilo v mesta, kjer so opravljali različne službe v deželni upravi. Kot primer naj omenimo grofa Johanna Schärffenberga, ki je imel v posesti grad Hohenwang na avstrijskem Štajerskem. Ko ga je leta 1838 prodal in se preselil v Maribor, je s seboj odpeljal tudi knjižnico. Njegova hiša je kmalu postala središče družabnosti – v njej je bilo bralno

društvo in celo manjši gledališki oder.⁴¹ Med tistimi, ki so imeli večje knjižnice na gradovih še v 19. stoletju, pa omenimo Andreja Smoleta. Janez Trdina je namreč zapisal, da je imel na gradu Prežek cele sklade bukev.⁴²

Zunanji videz knjižnic

Knjige so bile pomemben inventar in okras grajskih prostorov. Nekateri lastniki so posebno pozornost namenili njihovem videzu. Ker so do začetka 19. stoletja knjige praviloma prodajali nevezane in je šele knjigovez dal končno podobo kupljenemu izvedu, so lahko poskrbeli za enotno podobo knjižnic. Turjaške knjige so bile vezane v belo usnje, večina pa jih ima tudi supralibris – na platnice odtisnjen grb.

Enotno vezavo je imela tudi knjižnica v dvorcu Smlednik, vsaj tisti del, ki je bil popisane v rokopisnem katalogu iz leta 1771. Med naslovnico in platnicami je bil uvezan list z raznobarnim vzorcem – tako imenovanim marmoriranim ali turškim papirjem. Knjige so bile vezane v temnejše rjavo usnje, hrbet pa zaradi šivov razdeljen v več polj. V

Turjaške knjige so bile vezane v belo usnje, na platnice je odtisnjen heraldični supralibris.

³⁷ Žontar, Preddvorski gradovi, str. 142–153.

³⁸ Dular, Knjižnica gradu Smlednik, str. 15–32.

³⁹ Umek, *Erbergi in dolški arhiv*, str. 187.

⁴⁰ Štuhec, *Besede*.

⁴¹ Hartman, Knjige in knjižnice, str. 195.

⁴² Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 10.

drugem polju od zgornje strani je na rdečem ozadju odtisnjen skrajšan naslov, v tretjem, ki je zelene barve, pa je oznaka zvezka. Ostala polja so okrašena s cvetličnimi motivi, ponekod je odtisnjena tudi zlata krona. Vezave knjig so pomemben element, s pomočjo katerega preučujemo njihovo provenienco. Sledenje posameznim izvodom je danes pomembna tema raziskovanj, saj omogoča boljši vpogled v interesno sfero lastnika.⁴³ Na slovenskem ozemlju je po enotni zunanji podobi najbolj znana Zoisova knjižnica. Zanj se uporablja celo termin »Zoisova vezava«, s pomočjo katere je mogoče določiti provenienco tudi tistih zvezkov, ki v Narodno in univerzitetno knjižnico niso prišli skupaj z glavnino.

Seveda pa grajske knjižnice, ki so nastajale dalj časa in so trud več generacij, niso bile enotno opremljene. Enako lahko rečemo za biblioteke, ki so jih lastniki sistematično zbirali za podporo svojih znanstvenih raziskovanj. Takšna je na primer Valvasorjeva knjižnica. Knjig iz 16. stoletja v njegovem času ni bilo več na prostem trgu. Verjetno jih je pridobil iz starejših bibliotek, ki so jih razprodajali na dražbah, ni pa se obremenjeval s tem, da bi jih dal ponovno vezati. Tako ima knjižnica z gradu Bogenšperk precej »pisano« podobo. V 19. stoletju pričnejo izgubljati veljavo tudi knjigovezi, saj se na trgu pojavijo serijsko vezane knjige. Tako ni čudno, da tudi Erbergova knjižnica v Dolu pri Ljubljani ni imela enotne opreme. Ker pa so zvezke opremili z ekslibrisom – žigom –, jih je mogoče identificirati.

Kdo je prebiral knjige v grajskih knjižnicah

Mnenje, da so bile knjige v grajskih knjižnicah namenjene le lastnikom, ne drži. Iz 16. stoletja smo že omenili primer s Fužinskega gradu, kjer je knjige brala širša družina. Tam si je gradivo izposojal tudi Frischlin, ko je pisal nove učbenike. Znano je tudi, da so v tem času plemkinje na glas brale širši družini in poslom, saj je Trubar v posvetilu knjige »Svetiga Pavla Lystuvi« (Tübingen 1567) zapisal: »*Visokorodne in blagorodne, plemenite, krepostne in bogaboječe žene, vdove in dekleta, iz posebnega nagiba in milosti svetega duha kažejo veliko vnemo za božjo besedo, ljubezen in nagnenje do nje. To sem zaznal in spoznal prvič po tem, da imate po vseh svojih gradovih, dvorih in hišah svetopisemske in druge nabožne knjige v nemškem in slovenskem jeziku ter jih ne puščate, kakor delajo nekateri, da se neprebrane praše po klopeh, temveč ste iz njih beroč in pojoč, pripravile svoje ljube otroke, družino in mnoge podložnike k stari zveličarvni veri in k pravemu razumevanju vsega katekizma; tudi so se nekatere izmed vas, rojene na Avstrijskem, zgor-njem Štajerskem in Tirolskem, iz njih naučile slovensčine in le-to navadile brati tudi druge.*«⁴⁴

⁴³ Pearson, *Provenance Research*.

⁴⁴ *Slovenski protestantski pisci*, str. 194–195.

Podobno je bilo v kasnejših stoletjih. Omenili smo že knjige za otroke v Valvasorjevi biblioteki. Otroško literaturo srečamo tudi v turjaški knjižnici, med Grünovimi knjigami pa je bila »ženska literatura«, kot so modni časopisi in knjige o slikarstvu. Vse kaže, da so grajske knjižnice vedno služile vsaj ožji družini, ne smemo pa izključiti možnosti, da so si posamezne knjige izposojali tudi znanci iz bližnje okolice.

Podatki o vsebini

Največ podatkov o grajskih knjižnicah, njihovi vsebini in do neke mere tudi urejenosti najdemo v zapuščinskih inventarjih. Od 17. stoletja naprej so namreč ob smrti lastnikov popisovali tudi knjige. Običajno gre za sezname s skrajšanimi naslovi del, če pa so bili v zapuščini drobni tiski, so jih označili zgolj splošno, na primer »50 manjših knjig«, »nevezane tiskane pole« in podobno. Popolna rekonstrukcija nekdanjih grajskih knjižnic zato skorajda ni mogoča. Marko Štuhec, ki se je ukvarjal s plemiškimi zapuščinskimi inventarji, je ugotovil, da je bila jezikovna struktura bibliotek pestra, prevladovala pa so nemško, latinsko in francosko pisana dela. Njihova tematika je bila povezana z izobrazbo in zanimanjem nekdanjih lastnikov. Tako med strokovno literaturo v večjih bibliotekah izstopajo pravo, politika in zgodovina.⁴⁵

Nekaj posebnega je bila Erbergova knjižnica v Dolu pri Ljubljani. Njen zadnji lastnik baron Jožef Kalasanc Erberg ji je dal poseben pečat, saj je sistematično zbiral domoznansko gradivo (med drugim tudi drobne tiske), kar je z današnjega vidika izjemnega pomena. Turjaška knjižnica je bila na primer že v 17. stoletju zelo bogata z deli, ki so obravnavala vprašanja s področja teologije, prava, politike in posvetne zgodovine. Ko jo je konec 19. stoletja popisal Peter Radics, je našel v njej tudi precej del o domači zgodovini.

Že pri obravnavi posameznih bibliotek smo zapisali, da so bile nekatere publikacije namenjene družinskim članom. Med tovrstno gradivo sodijo učbeniki, verski priročniki, dela s področja praktične medicine in modni časopisi. Čeprav podatki niso popolni, pa iz njih vendarle lahko razberemo, kaj in v katerih jezikih so nekdanji lastniki brali, komu so bile knjige namenjene in nenazadnje tudi to, kakšna so bila duhovna obzorja grajskih prebivalcev.

Urejenost knjižnic

Že Vitruvijev priročnik o antični arhitekturi je določal pozicijo bibliotek: »*Knjižnice morajo gledati na vzhod: njihova namembnost zahteva jutranjo*

⁴⁵ Štuhec, *Rdeča postelja*; Štuhec, *Besede*.

Rokopisni katalog grajske knjižnice na Smledniku iz leta 1771, imela je tudi stvarni katalog.

svetlobo, prav tako pa knjige v knjižnicah zato ne prhnijo. V prostorih, ki gledajo na jug in na zahod, jih namreč žro knjižni molji in jih kvari vlaga; vlaga vetrov, ki vlečejo od tiste strani, moljem prija in pospešuje njihovo razmnoževanje, kot rečeno, pa kvarita zvitke tudi mokrota in plesen.⁴⁶ Če so podobne napotke upoštevali tudi pri grajskih knjižnicah, žal ne vemo. Raziskovalci grajske arhitekture na Slovenskem tej problematiki doslej niso posvečali večje pozornosti. Tako večinoma nimamo odgovorov na vprašanja, kje so knjige hranili, kako svetli so bili prostori in kakšne so bile police. Le za nekatere gradove in dvorce (npr. Smlednik, Bogenšperk, Dornava, Rihemberk, Boštanj pri Grosupljem) obstajajo podatki, da so bili knjižnicam namenjeni reprezentančni prostori. Jožef Kalasanc Erberg je leta 1831 za svojo obsežno biblioteko v Dolu pri Ljubljani zgradil celo posebno stavbo.⁴⁷

Pomembna je bila tudi urejenost knjig, vendar pa so imele le redke knjižnice izdelane kataloge. Ena takšnih je bila turjaška, ki jo je že v 17. stoletju popisal Janez Ludvik Schönleben. Pri razporejanju gradiva se je držal srednjeveškega sistema delitve znanosti. V 19. stoletju je katalog dopolnil Peter Radics. Večkrat so naredili tudi sezname Erbergove

knjižnice. Gre za drugo veliko biblioteko, ki so jo poleg lastnikov uporabljali tudi drugi raziskovalci, zato so bili sezname nujno potrebni. Kataloge so imele tudi nekatere manjše knjižnice. Kot primer naj omenim dvorec Ravno polje na Štajerskem, ki je bil v lasti grofa Jurija Sauerja. Inventar iz leta 1735 vsebuje naslednje podatke: avtorja publikacije, naslov, format in vrsto vezave. Božena Kmetec Friedl, ki je knjižnico analizirala, ugotavlja, da je bila pri urejanju bistvena velikost knjig, ne pa vsebina.⁴⁸ Prav zgleden pa je primer, kako je bila urejena biblioteka v dvorcu Smlednik. Potem ko so leta 1771 izdelali katalog, so vanj še dvajset let vestno vnašali dopolnila. To je za zdaj edini znani popis, ki je bil narejen po modernih načelih. Katalog je razdeljen na tri dele. V prvem so knjige popisane po avtorjih, pri anonimnih delih pa po naslovu. V drugem delu so podatki o mestih oziroma omarah, kjer so knjige stale. Leta 1771 jih je bilo dvaindvajset, označene pa so bile s črkami. V naslednjih dveh desetletjih so jim morali dodati še dve (omari W in Y). Tako lahko ugotovimo, katera dela so dokupili. Tretji del kataloga vsebuje podatke o vsebini. Knjige so bile razvrščene v enajst razdelkov: *Iuristae, Historici et Geographici, Politica & Cam-*

⁴⁶ Vitruvij, *O arhitekturi*, str. 116.

⁴⁷ Kidrič, Erberg Jožef Kalasanc, *SBL I*, str. 165.

⁴⁸ Kmetec Friedl, *Grajska knjižnica*, str. 157–164.

*meralia, Philosophi & Mathematici, Gramatici, Poetae, Oratores, Medici, Oeconomici, Moral in Ascetae.*⁴⁹

Usoda grajskih knjižnic

Usoda knjižnic, ki so nekoč krasile gradove in dvorce na Slovenskem, je pestra. Maja Žvanut ugotavlja, da so bile v prvih desetletjih 17. stoletja še razmeroma bogate, že sredi istega stoletja pa se je situacija popolnoma spremenila. Analiza popisov, ki jo je naredil Marko Štuhec, je pokazala, da je knjige posedovala le polovica plemstva, pa še tretjina od teh se je lahko pohvalila le z nekaj zvezki. Večinoma je šlo za molitvenike. Od kod takšna sprememba, ni težko ugotoviti. Krivi so bili odloki, ki so prepovedovali augsburško veroizpoved. Velik del plemstva se je namreč izselil, s seboj pa je z drugim premoženjem odpeljal tudi knjižnice.

Nekateri knjižni fondovi so iz različnih vzrokov menjali lastnike tudi kasneje. Najbolj znan primer je Valvasorjeva biblioteka, ki je že za časa lastnikovega življenja prešla v last zagrebške nadškofije. Podobno se je zgodilo s knjižnico Breckerfeldov s Starega gradu na Dolenjskem. Dobršen del knjig je sredi 18. stoletja kupil Jožef Kalasanc Erberg iz Dola pri Ljubljani. Po njegovi smrti so del knjig podarili, večina pa je bila na srečo odkupljena in je danes vključena v knjižnico Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani.

Dobršen del starih knjižnih fondov je prišel tudi v Narodno in univerzitetno knjižnico. Omenimo le znamenito Zoisovo biblioteko in knjige, ki so bile nekad v lasti Andreja Smoleta s Prežeka na Dolenjskem. Zanimiva je tudi usoda bogatega knjižnega gradiva s Šrajbarskega turna nad Leskovecem pri Krškem. Hranita ga dve ustanovi, in sicer Narodna in univerzitetna knjižnica in Narodni muzej Slovenije.

Bolj nesrečna so bila pota turjaške knjižnice. Lastniki so jo namreč po ljubljanskem potresu leta 1895 preselili v Zgornjo Avstrijo, od tam pa kasneje v Urugvaj. Nekaj knjig in dragocenih rokopisov je v prvi polovici 20. stoletja prišlo v Kongresno knjižnico v Washingtonu, del pa v druge ameriške ustanove.⁵⁰ Večina preostalih knjig je bila zadnjič predstavljena leta 1982 in 1983 na dražbah pri avkcijski hiši Sotheby Park Bernet & Co. v Londonu.⁵¹ Osem pomembnih publikacij, ki so nekoč stale na policah turjaške knjižnice, je kupila Britanska knjiž-

nica v Londonu,⁵² usode preostalega fonda pa ne poznamo. Sled se je izgubila tudi za Dalmatinovim prevodom Biblije, ki je potoval z družino vse od 16. stoletja in končal pri Sothebyju leta 1982.

Razpad Avstro-Ogrske in ekonomska kriza sta usodno posegla tudi v življenje gradov in grajskih knjižnic med obema svetovnima vojnama. V tem obdobju so razprodali tudi inventar gradu Stara Loka. Zbirka se je odlikovala predvsem po slikah tujih in domačih avtorjev, ki sta jih večinoma zbrala Edvard Strahl in njegov sin Karl. V knjižnični sobi je stalo 6 omar, v njih pa je bilo 1888 zvezkov, pri čemer brošure niso bile všete. Največ starih knjig je bilo s področja prava, številni pa so bili tudi časopisi, klasiki svetovne literature in umetnostnozgodovinska dela. V okviru volila je nekaj publikacij prejel Etnografski muzej. Juridčne knjige, med katerimi so bile tudi popolne nemške izdaje glavnih francoskih zakonov, ki so veljali v ilirskih deželah, je izdružila knjižnica pravne fakultete.⁵³

Naj omenimo še usodo inventarja Szapáryjevega gradu v Murski Soboti. Velika javna dražba, ki je bila napovedana za 4. avgust 1930, se je dejansko

Avkcijska hiša Sotheby's (London) – Katalog ob razprodaji Auerspergove knjižnice (1982).

⁴⁹ Dular, Knjižnica gradu Smlednik, str. 15–32.

⁵⁰ Fagin Davis, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, str. 193–213.

⁵¹ A collection of valuable printed books and atlases formed in the Seventeenth century by a Continental Nobleman; The Property of Senhor German Mailhos and Senhora Johanna Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay; Second day's Sale: 27th may 1983, Continental and Early Printed Books and Bindings.

⁵² Bircher, The »splendid library«, str. 285–298.

⁵³ Polec, Edvard in Karel Strahl, str. 80–83.

vršila šele 9., 10. in 11. oktobra istega leta. V najavi so zapisali, da bodo prodali tudi velikansko knjižnico, vendar pa njenega popisa niso naredili.⁵⁴ Dražbeni oklic, ki so ga prinesle *Novine*, poroča o 15.000 zvezkih. Po vsebini naj bi bilo največ leposlovja v nemškem, angleškem, francoskem in madžarskem jeziku, ponujali pa so tudi nekaj rokokopisov.⁵⁵ Kam vse je odšel bogat knjižni fond, ne vemo. Nekaj knjig je verjetno kupil Narodni muzej, saj je bil med dražitelji tudi Josip Mal, ki pa so ga v glavnem zanimali umetniški in kulturnozgodovinski predmeti.⁵⁶ Ker knjige niso bile posebej označene, jih je danes težko identificirati.

Leto poprej (1929) so razprodali inventar z gradu v Gornji Radgoni, ki je bil v lasti grofov Chorinsky. Tudi tu se med inventarjem omenjajo knjige.⁵⁷ Podobna usoda je doletela knjige z dvorca Pukštajn (Buchenstein) v Bukovju pri Dravogradu. Ko je oktobra 1925 umrl baron Hans Kometer, je svoje premoženje zapustil nečakinji Melitti Wywickle, ki je živela v Ameriki. V oporoki je določil, da 25 let po smrti ne sme ničesar odtujiti, po tem obdobju pa naj opremo gradu in orožje preda muzeju v Celovcu. Koroški muzej je leta 1931 to pravico prepustil Narodnemu muzeju v Ljubljani.⁵⁸ Vendar pa se navodil zapustnika niso držali. Pred dražbo, ki je bila organizirana leta 1932, so v oglasu ponujali stanovanjsko opremo, umetniška dela in drobni inventar. Licitacije so potekale med 8. in 17. avgustom. Zadnji dan so razprodajali knjige, slike in grafike.⁵⁹

Še bolj žalostno zgodbo so doživljale knjižnice, ki so jih imeli lastniki na svojih gradovih in dvorcih do druge svetovne vojne. Nekatere so skupaj s stavbami končale v ognju, druge so po osvoboditvi odpeljali v Federalni zbirni center. Oktobra 1945 je bil pri centru ustanovljen knjižni referat, ki ga je vodil Bogo Pregelj. Knjige, ki so prihajale s terena, so vpisovali, razvrščali in oddajali ustanovam. Federalni zbirni center je zbral več kot 400.000 knjig, od tega samo leta 1946 144.400. Popisanih je bilo več kot 40 knjižnic. V letih 1945 in 1946 so tako prevzeli tudi nekatere grajske knjižnice: Jablje (3.500 enot), knjižnico Codellijev s Turna ob Ljubljani (4.000), Hartnerjevo iz Gornje Lendave (5.000), Wurzbachovo s Krumperka (2.500), Lenarčičevo oziroma Grünovo s Šrajbarskega turna (10.000) in iz dvorca Dornava pri Ptujju (1.500 knjig). Leta 1947 so zasegli Windisch-Graetzovo knjižnico iz Konjic in Slovenske Bistrice, ki je štela 2.100 enot, in Attemsovo iz Slovenske Bistrice z

2.000 zvezki. V zbirni center je prišla tudi knjižnica nekdanjega upravnika posestva gradu Snežnik Henrika pl. Schollmayer-Lichtenberga. Večina teh knjig je danes vključena v zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice, nekaj pa je bilo predanih drugim ustanovam: Narodnemu muzeju Slovenije, Slovanski knjižnici in različnim fakultetam. Ali je sploh mogoče rekonstruirati njihovo provenienco, pa je vprašanje, na katerega je zaenkrat še težko odgovoriti.⁶⁰

Grajske knjižnice danes

Danes grajskih knjižnic na Slovenskem pravzaprav ni. Med redkimi, ki so preživele vojno in povojno vihro, je biblioteka z gradu Tuštanj pri Moravčah, ki jo je uredil in popisal Drago Samec. V njej je 1.250 zvezkov oziroma 1.010 naslovov. Razdeljena je na tri sklope. V prvem je grajska knjižnica v ožjem pomenu besede, ki obsega dobro petino fonda, z najstarejšo publikacijo – Valvasorjevo Topografijo vojvodine Kranjske iz leta 1679. Drugi sklop je najobsežnejši. Vanj je vključena tako imenovana rodbinska knjižnica Pirnatovih, ki so lastniki gradu od sredine 19. stoletja. Večinoma gre za sloveniko, na primer koledarje, molitvenike, knjige Vodnikove družbe in Slovenske večernice. V tretji sklop so uvrščeni redki partizanski tiski, ki so prišli v Tuštanj že med vojno, dodana pa je tudi komunistična in marksistična literatura.⁶¹

Nekaj knjig iz nekdanje knjižnice Margherijev z Otočca je ohranila Ana Jordan, potomka in lastnica posestva Draškovec, ki je bilo nekdanj grajska pristava. Nekatere so opremljene z ekslibrisom otoške knjižnice. Leta 1992, ko sem si fond ogledala, je bilo poleg revij na policah 40 del v 132 zvezkih. Dve publikaciji sta bili iz 16. stoletja, in sicer knjiga angleškega astronoma Johna Hollywooda (Johannes de Sacro Bosco) *Libellus de sphaera*, Wittenberg 1545, in zbirka anekdot o sodobnikih italijanskega humanista Giovannija Pontana *Dialogi* (Ingolstadt 1590). Veliko je tudi leposlovja v nemščini, francoščini in angleščini, med drugim dela Shakespeara, Swifta, Scotta (v 75 zvezkih), Schillerja, Voltaira, W. Collinsa in Heineja (12 zvezkov). Brali so tudi Byrona, Hugoja, Balzaca ter časopise, od katerega naj omenimo *Wiener Zeitschrift für Kunst, Litteratur, Theater und Mode*, *Muster Zeitung*, *Weldon's home dressmaker* in *Lecture pour tous*. Knjige, ki so danes na Draškovcu in izvirajo iz Margherijeve knjižnice z gradu Otočec, so tipična literatura, ki so jo brala dekleta v 19. stoletju po vsej Evropi.

⁵⁴ *Slovenec*, 4. 10. 1930, str. 3.

⁵⁵ *Novine*, 11. 5. 1930, str. 6; *Novine*, 27. 7. 1930, str. 4.

⁵⁶ *Jutro*, 9. 8. 1930, str. 5.

⁵⁷ *Slovenec*, 11. 5. 1929, str. 8; *Slovenec*, 19. 5. 1929, str. 12.

⁵⁸ NMS, arhiv, št. 1008 in 1009/1931.

⁵⁹ *Slovenec*, 14. 4. 1932, str. 7; *Slovenec*, 31. 7. 1932, str. 18.

⁶⁰ Kodrič - Dačić, Federalni zbirni center, str. 55–58.

⁶¹ Lavrič, *Odsev blišča*, str. 129–132; Samec, Knjižnica na gradu Tuštanj, str. 373–382.

Bolj ali manj skupaj je ostala tudi knjižnica z gradu Brdo pri Lukovici, ki je bil požgan maja 1943. Ohranjenih je okoli 2.500 knjig v glavnem iz 18. in 19. stoletja, najstarejša med njimi nosi letnico 1531. Knjige so zbirali že Lambergi, Burgerji, Höfnerji in nato Kersniki. Prevladuje leposlovje, med strokovnimi deli pa so najbolj zastopani pravo, zgodovina in medicina. V knjižnici so tudi knjige, povezane s cerkvenim bogoslužjem, šolski učbeniki, kuharice, priročniki in časopisi. Okrog 500 del, predvsem leposlovnih, je bilo osebna last pisatelja Janka Kersnika.⁶² Knjižnico z gradu Brdo smo uvrstili med »ohranjene« zato, ker je še vedno v posesti potomcev nekdanjih lastnikov gradu, čeprav se nahaja na drugi lokaciji.

Del knjig je bil vrnjen tudi na grad Snežnik, čeprav ni povsem gotovo, ali izvirajo iz nekdanje grajske biblioteke. Gre za manj pomemben fond, saj so ostali nekateri vrednejši tiski s snežniškega gradu v knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Med njimi so Petrarcovi soneti, natisnjeni leta 1528, Plinijeva *Della naturale historia* iz sredine 16. stoletja, Valvasorjeva *Slava* in Schönlebnova *Carniolia antiqua et nuova* iz 17. stoletja.⁶³ Tudi knjige, ki so danes v protokolarnih objektih na Brdu pri Kranju⁶⁴ in Strmolu, niso originalen inventar gradov.

Zaključek

Pregled lahko zaključimo z ugotovitvijo, da je imela že od visokega srednjega veka naprej večina gradov na Slovenskem tudi knjižnico oziroma knjižno zbirko. Po velikosti so se med seboj močno razlikovale, saj so nekatere vsebovale le po nekaj deset knjig, druge pa več tisoč zvezkov. Analiza vsebin je pokazala, da so bile knjige namenjene predvsem nekdanjim lastnikom, ki so jih uporabljali pri svojem delu. Po izobrazbi je bilo med njimi največ pravnikov. Znatno je bilo tudi število zgodovinskih del ter knjig o ekonomiji in politiki. V 16. stoletju so kupovali slovenske in nemške protestantske knjige, kasneje pa katoliške verske priročnike. Knjig iz grajskih knjižnic seveda niso uporabljali le lastniki, ampak tudi družinski člani, zato najdemo v njih abecednike, priročnike s področja praktične medicine, leposlovje in modne revije. Slednje so prebirale predvsem dame. Nekatere knjižnice so imele enotno vezavo, tiste, ki so nastajale dalj časa ali pa so bile vanje vključene tudi starejše publikacije, pa niso imele enotne podobe.

Usode knjižnic, ki so nekoč krasile gradove na Slovenskem, so bile različne. Nekatere so naš prostor zapustile že v začetku 17. stoletja, ker so jih njihovi protestantski lastniki odpeljali v nemške dežele. Knjižni fondi so pogosto menjali lastnike tudi v kasnejših stoletjih, vzroki pa so bili prodaje, dedovanja in volila. Veliko knjižnic je bilo razprodanih po razpadu avstro-ogrske monarhije. Več jih je žalostno propadlo med drugo svetovno vojno, tiste, ki so vojno preživele, pa so bile večinoma zasežene in vključene v fonde nekaterih ustanov. Tako je danes na gradovih (večinoma gre za protokolarne objekte) le nekaj zbirk, pa še za te ni povsem zanesljivo, če so res del nekdanjih knjižnih inventarjev. Redke grajske biblioteke so ostale tudi v zasebni lasti.

Sicer pa je na strukturo grajskih knjižnic močno vplival proces, ki se je začel v 17. stoletju in je postopoma pripeljal do tega, da je plemstvo večino svojega časa preživelo v mestih, gradove pa so spremenili v letne rezidence.⁶⁵ Del knjig so namreč odnesli s seboj, pa tudi na gradovih niso bile več shranjene zgolj v enem prostoru. Dokaz so nekateri popisi inventarjev iz 19. in 20. stoletja ter ohranjene fotografije ambientov.⁶⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NMS – Narodni muzej Slovenije
Arhiv Muzeja

LITERATURA

- Bibliotekarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije; Narodna in univerzitetna knjižnica, 2009.
- Bibliotheca Valvasoriana* (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana – Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 1995.
- Bircher, Martin: The »splendid library« of the counts of Auersperg in Ljubljana. *The German book 1450–1750: studies presented to David L. Paisey* (ed. John L. Flood & William A. Kelly). London: The British Library, 1995, str. 285–298.
- Bučić, Vesna: Strmolski interjerji, pred letom 1945 in po njem. *Kronika*, 54, 2006, str. 347–360.
- Buh, Tina: *Knjižnica gradu Snežnik: Pravilno hranjenje in varovanje knjižničnega gradiva*. Lož, 2001.

⁶² Potočnik, *Grad Brdo*, str. 170–173.

⁶³ Zemljič, *Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino*, str. 159.

⁶⁴ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 104.

⁶⁵ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 105.

⁶⁶ Npr. Kos, *Oprema*, str. 69–78; Polec, Edvard in Karel Strahl, str. 83. Glej tudi članek Maje Lozar Štamcar: Grad kot plemiško bivališče v tej publikaciji.

- A collection of valuable printed books and atlases formed in the Seventeenth century by a Continental Nobleman, First Day's Sale 14th June 1982; The Property of Senhor German Mailhos and Senhora Johanna Auersperg de Mailhos, of Montevideo, Uruguay; Second day's Sale: 27th may 1983, Continental and Early Printed Books and Bindings.
- Črnologar, Konrad: Aus der Bibliothek von Weissenstein. *Mitteilungen de Musealvereins für Krain*, 16, 1903, str. 33–48 in 127–136.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains*, III. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.
- Dolinar, France: *Knjižnice skozi stoletja* (BiblioThecaria; 14). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, 2004.
- Dular, Anja: Knjižnica gradu Smlednik po katalogu iz leta 1771. *Kronika*, 34, 1–2, 1986, str. 15–32.
- Dular, Anja: Valvasorjeva knjižnica = Valvasor's library. *Theatrum vitae et mortis humanae* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 259–275.
- Dular, Anja: Knjige Anastasiusa Grüna – Antona Auersperga v Narodnem muzeju Slovenije. *Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Grün* (ur. Mira Miladinović Zalaznik, Stane Granda). Ljubljana: Nova revija, 2009, str. 13–30.
- Fagin Davis, Lisa: Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, bibliofil 17. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 35, 1999, str. 193–213.
- Frimmel, Johannes: History of Books. *18th Century Studies in Austria 1945–2010* (ur. Thomas Wallnig, Johannes Frimmel, Werner Telesko). (The Eighteenth Century and The Habsburg Monarchy. International Series 4). Bochum: Verlag Dr. Dieter Winkler, 2011, str. 227–244.
- Gabriel, Theresa: Die Adelsbibliothek im Schloss Lamberg. *Magie und Macht des Schreibens: die schönsten Bibliotheken Österreichs*. Wien: Pichler Verlag, 2002, str. 112–113.
- Gabriel, Theresa: Die Bibliothek der Fürsten Esterházy. *Magie und Macht des Schreibens: die schönsten Bibliotheken Österreichs*. Wien: Pichler Verlag, 2002, str. 52–55.
- Hartman, Bruno: Knjige in knjižnice v Mariboru do marčne revolucije 1848. leta. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 63, 1992, str. 188–199.
- Kidrič, France: Erberg Jožef Kalasanc. *Slovenski biografski leksikon* 1. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 165.
- Kidrič, France: Frischlin Nikodem. *Slovenski biografski leksikon* 1. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 191.
- Kmetec Friedl, Božena: Grajska knjižnica Ravno polje v času grofa Sauerja in v povojnem obdobju. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 75, 2004, 157–164.
- Kodrič - Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica*, 44, 4, 2000, str. 51–63.
- Koropec, Jože: Polskavska zemljiška gospodstva. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51, 1, 1980, str. 32–34.
- Kos, Marija: Oprema stanovanjskih prostorov v graščini na Šavi leta 1871. *Jeseniški zbornik*, 1995, str. 69–79.
- Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravskih gradov*. Moravče: samozaložba, 2004.
- Magić, Vladimir: Valvasorjeva knjižnica. *Janez Vajkard Valvasor Slovenec in Evropi* (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana, 1989, str. 158–167.
- Magić, Vladimir: Valvasorjeva knjižnica. *Valvasorjev zbornik* (ur. Andrej Vovko). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990, str. 239–246.
- Magić, Vladimir: Knjižnica J. V. Valvasorja. *Bibliotheca Valvasoriana* (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana – Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 1995, str. 7–18.
- Magić, Vladimir: Valvasorova knjižnica: današnje stanje. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 36, 1995, str. 33–48.
- Magić, Vladimir: Knjižnica Janeza Vajkarda Valvasora. *Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.* (ur. Ivan Kosić). Zagreb: Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, 2005, str. 40–67.
- Monok, Istvan: Donjolendavski dvor obitelji Bánffy / Banić i njihova knjižna naobrazba. *Plava krv, crna tinta: knjinice velikaških obitelji od 1500. do 1700.* (ur. Ivan Kosić). Zagreb: Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, 2005, str. 61–67.
- Oražem Stele, Majda: Nachdrucke von Übersetzungen de Lazarillo e Tormes aus den Jahren 1602 und 1666 gefunden. *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 30, 2003, str. 87–93.
- Palladino, Irmgard, in Bidovec, Maria: *Johann Weichard von Valvasor (1641–1693): Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit: Leben, Werk und Nachlass*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 2008.
- Pearson, David: *Provenance Research in Book History: a Handbook*. London: The British Library, 1994.
- Pirjevec, Avgust: *Knjižnice in knjižničarsko delo*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1940.
- Pivec-Stelè, Melita: Srednjeveške knjižnice v Sloveniji. *Knjižnica*, 15, 1971, str. 87–97.
- Plava krv, crna tinta: knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700.* (ur. Ivan Kosić). Zagreb: Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, 2005.
- Polec, Janko: Edvard in Karel Strahl. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 10, 1930, str. 45–83.

- Potočnik, Mitja: *Grad Brdo skozi stoletja*. Novo mesto: Markus, 2008.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi, Po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae. Dissertationes 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ŽRC SAZU, 2005.
- Radics, Peter: *Herbard VIII., Freiherr zu Auersperg (1528–1575), ein krainischer Held und Staatsmann*. Wien: W. Braumüller, 1862.
- Radics, Peter: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*. Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1910.
- Reisp, Branko: Prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc (Mannel, Manlius). *Jurij Dalmatin – Jezus Sirah 1575* (ur. Bogomil Gerlanc in Branko Reisp). Ljubljana: Delo, 1973.
- Samec, Drago: Knjižnica na gradu Tuštanj. *Kronika*, Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah, 57, 2009, str. 373–382.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana: Arterika, 1996.
- Slovenski protestantski pisci*, 2. dop. izd. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, šturki in solze vdove Prešeren: plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Studia humanitatis. Apes; 1). Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Trdina, Janez: *Sprehod v Belo krajino*. (Zbrano delo, knj. 11). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- Umek, Ema: *Erbergi in dolski arhiv* (Graščinski arhivi 5). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- Vitruvij: *O arhitekturi*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 2009.
- Zedinger, Renate: »Heimkehr« nach mehr als 200 Jahren. Bericht zur Neuordnung der Bibliothek des Fürsten Georg Adam Starhemberg in Schloss Erlaa in den Jahren 1796–1797. *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich*, 2011–2, 2011, str. 59–70.
- Zemljič, Igor: Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino: 1944–2009. *Zgodovinopisje v zrcalu zgodovine: 50 let Inštituta za novejšo zgodovino* (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 139–162.
- Žargi, Matija: Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani = The Princes of Auersperg Mansion in Ljubljana. *Theatrum vitae et mortis humanae* (ur. Maja Lozar Štamcar, Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 270–307.
- Žontar, Majda: Preddvorski gradovi v zapuščinskih inventarjih 18. stoletja. *Preddvor v času in prostoru: zbornik Občine Preddvor* (ur. Tone Rob-

lek). Preddvor: Občina Preddvor, 1999, str. 142–153.

Žvanut, Maja: Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, št. 2, str. 277–288.

Žvanut, Maja: *Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja* (Situla 27). Ljubljana: Narodni muzej, 1988.

ČASOPISI

Jutro, 1930.

Novine, 1930.

Slovenec, 1929, 1930, 1932.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Schlossbibliotheken in Slowenien

Die meisten Schlösser in Slowenien hatten schon seit dem Hochmittelalter eine Bibliothek bzw. eine Sammlung von Büchern. Sie waren unterschiedlich groß, einige umfassten nur einige Dutzend Bücher, wieder andere aber einige tausend Bände. Die Analyse der Inhalte zeigte, dass die Bücher vor allem den ehemaligen Besitzern für ihre Arbeit dienten. Die meisten unter ihnen waren Juristen. Auch die Zahl der historischen Bücher war beträchtlich, ebenso jene aus Wirtschaft und Politik. Im 16. Jahrhundert wurden slowenische und deutsche protestantische Bücher angeschafft, später aber auch katholische Handbücher. Nicht nur die Schlossbesitzer, sondern auch die Familienmitglieder verwendeten natürlich die Bücher aus den Schlossbibliotheken, weshalb sich unter den Beständen auch Lesebücher, Handbücher der praktischen Medizin, Literatur und Modezeitschriften befanden. In diesen blätterte vor allem die Damenwelt. In einigen Bibliotheken wurden die Bücher einheitlich gebunden, wo die Sammlungen durch längere Zeit entstanden waren oder auch ältere Publikationen enthielten, fehlten meist einheitliche Bücherrücken.

Die Schicksale der Bibliotheken, die früher die slowenischen Burgen und Schlösser zierten, waren unterschiedlich. Einige verließen schon am Beginn des 17. Jahrhunderts diesen Raum, weil sie die Besitzer – Protestanten – in die deutschen Länder abführten. Auch in späteren Jahrhunderten wechselten die Bücherfonds oft den Besitzer, wegen Verkäufen, testamentarischen Verfügungen und Erbschaften. Viele Bibliotheken wurden nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie

verkauft. Einige gingen während des Zweiten Weltkrieges traurig zugrunde, jene aber, die den Krieg überstanden, wurden zumeist beschlagnahmt und in die Fonds – öffentlicher – Institutionen eingegliedert. So befinden sich heute nur auf wenigen Schlössern – größtenteils handelt es sich um Objekte des staatlichen Protokolls – einige Sammlungen, aber auch von diesen ist nicht sicher, ob es sich wirklich um einen Teil des alten Bibliotheksinventars handelt. Selten blieben Schlossbibliotheken in Privateigentum.

Auf die Struktur der Schlossbibliotheken wirkte sich der im 17. Jahrhundert einsetzende Prozess aus, der dazu führte, dass der Adel die meiste Zeit in den Städten weilte, Schlösser bzw. Höfe aber in Sommerresidenzen umwandelte. Einen Teil der Bücher nahmen sie mit, aber auch in den Schlössern waren sie meisten nicht mehr in einem Raum aufgehoben. Als Beweis dienen einige Inventare aus dem 19. und 20. Jahrhundert sowie erhaltene Fotografien von Innenräumen.

S U M M A R Y

Castle libraries in the Slovenian territory

Ever since the high Middle Ages, most castles in the Slovenian territory also housed libraries or collections of books. These came in very different sizes, with some containing a few dozen books and others as many as several thousand volumes. A content analysis has shown that the books were largely intended for their owners, mostly lawyers by education, who would use them in their work. There were also a great many historical works, as well as books on economy and politics. In the 16th century lords of castles would most often buy

Slovenian and German Protestant books and later Catholic religious handbooks. Books from castle libraries were, of course, not used only by owners but their family members as well. Therefore, one may find in them children's ABC books, handbooks of practical medicine, literary works, and fashion magazines. The latter were most often read by the ladies. Some libraries used uniform binding; however, those that were in the making for longer periods of time or held older publications did not have a uniform appearance.

The destinies of libraries that once adorned castles and mansions in the Slovenian territory were very different. Some left Slovenian soil already in the 17th century, accompanying their owners – the Protestants – to German lands. Other book collections would often change owners over the course of the following centuries by way of being sold, inherited or transferred by bequest. After the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy many libraries were put on sale. During the Second World War a number of them met a sad end and those that survived the war were mostly confiscated and incorporated into the collections of some institutions. For this reason, castles today (mainly functioning as protocol centres) only keep a few collections, and even these may not in fact be part of former library holdings. A few castle libraries remain in private hands.

On the other hand, the structure of castle libraries was strongly influenced by the process that began in the 17th century and gradually led nobility to spend more and more of their time in cities, eventually converting castles and mansions into summer residences. They took part of the books with them, and those that remained in castles and mansions were no longer confined to one single room. This is also evident from inventories carried out in the 19th and 20th centuries, and preserved photographs of castle interiors.